

OGRANICZENIE PRAWA STOSOWANIA REPRESALIÓW W KONFLIKTACH ZBROJNYCH

Andrzej Strychalski

Wojskowa Akademia Techniczna

Streszczenie: Represalia to środki odwetowe stosowane przez jedno państwo w odpowiedzi na bezprawne, niesłuszne lub krzywdzące działanie innego państwa takimi samymi środkami, a więc obiektywnie rzecz biorąc bezprawnymi, lecz usprawiedliwionymi w konkretnej sytuacji bezprawną działalnością innego państwa. Przy ich stosowaniu obowiązuje: zasada proporcjonalności – należy dbać, by zastosowane środki miały podobny charakter lub wagę jak bezprawne działanie, które je spowodowało, i zasada humanitarności – represalia powinny odnosić się przede wszystkim do rzeczy, nie do ludzi. Celem represaliów jest skłonienie państwa – podmiotu deliktu – do usunięcia skutków bezprawnego czynu lub zaprzestania dalszego gwałcenia prawa, skłonienie przeciwnika do poddania się prawnym następstwom popełnienia przestępstwa deliktu międzynarodowego, a więc do przywrócenia poprzedniego stanu rzeczy, udzielenia reparacji i zadośćuczynień. Mimo że represalia stosownie do postanowień prawa międzynarodowego są legalne, to w dokumentach MPKZ takich jak konwencje genewskie z 1949 r., protokoły dodatkowe z 1977 r. oraz konwencja haska z 1954 r. zastosowano liczne zakazy stosowania tych środków odwetowych. Autor w swoim artykule omawia przedmiotowe zakazy.

Słowa kluczowe: represalia, polityka bezpieczeństwa, bezpieczeństwo państwa, prawo międzynarodowe.

1. Pojęcie represaliów w prawie międzynarodowym publicznym

Państwa w swoich wzajemnych stosunkach posługują się środkami pokojowymi bądź też wybierają drogę siłową i sporne kwestie rozwiązują za pomocą środków wojennych. Większość konfliktów zbrojnych powstałych pomiędzy państwami wynika ze sprzeczności interesów poszczególnych państw i ich ugrupowań, z ich odmiennej polityki i różnego podejścia do wielu zagadnień. Współczesne prawo międzynarodowe publiczne nakazuje załatwiać spory międzynarodowe wyłącznie metodami pokojowymi. Karta Narodów Zjednoczonych uznaje to za podstawową zasadę postępowania członków ONZ: „wszyscy członkowie załatwiać będą swe spory międzynarodowe środkami pokojowymi, w taki sposób, aby nie dopuścić do zagrożenia międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa oraz sprawiedliwości”¹.

Jednak prawo i praktyka znają przypadki, w których państwo, w odpowiedzi na postępowanie innego państwa, naruszające jego interesy, podejmuje działalność nadzwyczajną, mającą na celu ochronę tych interesów. Tego rodzaju działalność nosi nazwę środków odwetowych. Nie są one jednak środkiem załatwiania sporów. Za pomocą tych środków państwo broni swojego stanowiska, czyli nie zachowuje się biernie wobec aktów drugiego państwa, godzącego w jego interesy. Do środków

¹ Karta Narodów Zjednoczonych, Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90, art. 2, ust. 3.

odwetowych zalicza się między innymi represalia. Stosowanie represaliów uległo poważnym ograniczeniom w XX wieku, kiedy to powstało większość aktów międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. Przepisy zawarte w tych aktach zabraniają stosowania represaliów przeciwko osobom i dobrom chronionym na ich podstawie.

W swoim artykule autor przedstawia istotę represaliów oraz zasady ich stosowania w konfliktach zbrojnych.

Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych opiera się w dużym stopniu na zasadzie wzajemności. Państwa uczestniczące w konfliktach zbrojnych we własnym interesie muszą się podporządkować przyjętym zobowiązaniom prawnym w zakresie ich prowadzenia, gdyż jedynie w ten sposób można oczekiwać, że przeciwnik przyjmie takie same zobowiązania i będzie ich przestrzegał. Prawo do odwetu znajduje wyraz w prawie międzynarodowym w postaci instytucji represaliów, retorsji i embarga². Dawniej dopuszczalnym środkiem odwetowym była także blokada pokojowa³ oznaczająca przerwanie komunikacji morskiej z portami lub z wybrzeżem jakiegoś państwa za pomocą okrętów wojennych. Blokada taka ograniczała w sposób istotny także prawa państw trzecich, których statki nie mogły wpływać do portów państwa objętego blokadą. Mimo że stosowanie blokady pokojowej jako środka przymusu jest obecnie niedopuszczalne, to jednak można ją stosować na podstawie rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ. Tak było podczas ostatnich konfliktów w Libii oraz na terytorium Syrii. Państwa koalicji NATO stosowały blokadę wybrzeża i portów tych państw, by nie dopuścić do dostaw broni i innych elementów uzbrojenia dla stron walczących w tych konfliktach. Ostatnio, niezgodnie z prawem, blokadę portów na półwyspie Krym zastosowała Rosja w toczącym się konflikcie z Ukrainą.

Represalia to środki odwetowe stosowane przez jedno państwo w odpowiedzi na – zdaniem państwa stosującego – bezprawne, niesłuszne lub krzywdzące działanie innego państwa, takimi samymi środkami, a więc obiektywnie rzecz biorąc bezprawnymi, lecz usprawiedliwionymi w konkretnej sytuacji bezprawną działalnością innego państwa⁴. Przy ich stosowaniu obowiązuje: zasada proporcjonalności – należy dbać, by zastosowane środki miały podobny charakter lub wagę jak bezprawne działanie, które je spowodowało, i zasada humanitarności – represalia powinny odnosić się przede wszystkim do rzeczy, nie do ludzi.

Represalia nigdy nie mogą polegać na:

- 1) naruszeniu norm prawa międzynarodowego, określanych jako *ius cogens*;
- 2) naruszeniu praw człowieka;
- 3) naruszeniu nietykalności dyplomatów.

² R. Góralczyk, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1981, s. 351.

³ M. Król, *Represalia i wyższa konieczność w prawie międzynarodowym*, Wilno 1930, s. 32.

⁴ W. Góralczyk, op. cit., s. 351.

Ponadto zakazane są nieproporcjonalne do działań przeciwnika represalia oraz represalia siłowe – nie można używać siły ani grozić jej użyciem, jeżeli byłoby to sprzeczne z postanowieniami Karty Narodów Zjednoczonych.

Aby represalia były dopuszczalne, muszą zostać łącznie spełnione następujące warunki:

- 1) musi nastąpić uprzedni do represaliów akt bezprawny;
- 2) represalia muszą być konieczne do tego, by skłonić drugie państwo do zaniechania naruszeń albo do naprawienia skutków naruszenia;
- 3) akt represaliów powinien być proporcjonalny do rodzaju naruszenia i wyrządzonej szkody.

Zgodnie z prawem międzynarodowym przed rozpoczęciem działań będących represaliami państwo powinno podjąć próby rozwiązania zaistniałej sytuacji konfliktowej w drodze negocjacji. Stosowanie represaliów w trakcie trwania procesu negocjacyjnego powinno być w jak największym stopniu ograniczone lub całkowicie zaniechane, chociaż nie ma zakazu ich stosowania w tym czasie⁵.

Przez retorsje rozumiemy legalny środek odwetowy stosowany w odpowiedzi na – zdaniem państwa stosującego – niesłuszne, krzywdzące lub dyskryminujące czyny drugiego państwa, którego zachowanie nie wykracza poza ramy legalności i nie stanowi naruszenia jego zobowiązań⁶. Retorsje powinny ograniczyć się do środków tego samego rodzaju co zastosowane przez to inne państwo. Mogą być one stosowane, jeśli działanie powodujące ich zastosowanie nie jest naruszeniem prawa międzynarodowego (np. uznanie przedstawiciela dyplomatycznego za *persona non grata*, niekiedy też podniesienie ceł). Stosowaniem retorsji powinna rządzić zasada proporcjonalności. Działanie mające charakter retorsji powinno zakończyć się natychmiast po ustaniu działania, które stanowiło jego przyczynę.

Szczególnym rodzajem odwetu jest embargo. Polega ono na zajęciu przedmiotów należących do obcego państwa, przede wszystkim zaś zatrzymanie w swoich portach statków i znajdujących się na nich ładunków należących do obcego państwa. Przymusowe zatrzymanie cudzej własności może także wyrażać się w zatrzymaniu obcych ładunków na statkach państw trzecich.

W rozważaniach dotyczących międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych należy ograniczyć się do represaliów, gdyż naruszenie interesów strony przeciwnej środkami zgodnymi z prawem międzynarodowym wynika z samej istoty konfliktu zbrojnego.

Na pojęcie represaliów składają się dwa elementy, po pierwsze represalia polegają na zastosowaniu odwetu w stosunku do państwa w postaci aktu bezprawnego, będącego odpowiedzią na inny akt bezprawny, po drugie represalia są stosowane

⁵ Por. Karta Narodów Zjednoczonych, op. cit.

⁶ *Encyklopedia prawa międzynarodowego i stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1976, s. 332.

w celu wymuszenia przestrzegania przepisów prawa międzynarodowego⁷. Celem represaliów jest skłonienie państwa – podmiotu deliktu – do usunięcia skutków bezprawnego czynu lub zaprzestania dalszego gwałcenia prawa, skłonienie przeciwnika do poddania się prawnym następstwom przezeń popełnionego deliktu międzynarodowego, a więc do przywrócenia poprzedniego stanu rzeczy, udzielenia reparacji i zadośćuczynień⁸. Są autorzy, którzy stwierdzają, że „nigdy nie stosuje się represaliów tylko dla dokonania zemsty, a jedynie w charakterze ostatecznego środka, który jest nieodzowny, by skłonić nieprzyjaciela do zaprzestania bezprawnych praktyk”⁹. Przy stosowaniu represaliów powinny być wykorzystane zasady ograniczające dowolność zachowania się państwa, które ucieka się do tego środka odwetowego. Jak stwierdza w swojej pracy E. Vattel: „...prawo narodów dozwala represaliów tylko wtedy, gdy sprawa jest niewątpliwie słuszna, tam bowiem gdzie roszczenie jest wątpliwe, żądający może naprzód domagać się tylko bezstronnego rozważenia swego prawa...”. Po wtóre trzeba, żeby żądający, „...zanim chwyci się represaliów, na próżno domagał się sprawiedliwości albo mógł zasadnie być przekonany, że jej nie uzyska...”. Jednakże „...jeżeli nasz przeciwnik w sporze odrzuca wszelkie sposoby wyjaśnienia spornego prawa, albo się od nich podstępnie uchyla, a zwłaszcza przechodzi do użycia siły, tym samym naszą sprawę, która była wątpliwa, czyni słuszną, możemy więc zastosować represalia, aby go zmusić do przyjęcia sposobów ugodowych, nakazywanych przez prawo naturalne...”¹⁰. Do tak sformułowanych zasad należy dodać zasadę proporcjonalności (stosunkowości), która przewiduje, że represalia jako odpowiedź na czyn bezprawny powinny mniej więcej równać się bezprawiu, które je wywołało. Ważnym założeniem represaliów jest rzeczywistość popełnionego poprzednio przez państwo – przedmiot represaliów – deliktu. W przypadku jego braku ewentualna reakcja ze strony zaczepionego państwa ma charakter urojony¹¹. Represalia muszą się kończyć po osiągnięciu celu. Tym między innymi różnią się od wojny, która rozpoczyna się i ustaje na mocy traktatów. Niektórzy autorzy, jak na przykład H. Kelsen, wprost zaliczają represalia do sankcji prawa międzynarodowego. Przy czym argumentują w swoich opracowaniach, że w prawie międzynarodowym nie występuje władza zwierzchnia powołana do egzekucji prawa i dlatego z konieczności państwa są upoważnione do podejmowania środków zapewniających poszanowanie ich praw, a zatem także do stosowania środków bezprawnych w odpowiedzi na bezprawne działania innych państw¹².

⁷ R. Bierzanek, *Represalia wojenne jako środek zapewniający przestrzeganie prawa międzynarodowego*, [w:] „Polska i Świat”, Poznań 1978, s. 71.

⁸ M. Król, op. cit., s. 33.

⁹ G.H. Hackworth, *Digest of International Law*, New York 1952, s. 24

¹⁰ E. Vattel, *Le droit de gens ou les principes de la loi naturel*, II, XVIII, par. 341-354.

¹¹ M. Król, op. cit., s. 34.

¹² R. Bierzanek, *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982, s. 64.

Mimo że samopomoc taka powoduje, że interesy poszczególnych państw kolidują często z interesami międzynarodowego porządku prawnego, to jednak tego rodzaju metody są przyjmowane tak długo, jak długo utrzymują się tradycyjne struktury stosunków międzynarodowych. Według opinii H. Kelsena mamy do czynienia z dwoma rodzajami opartej na sile ingerencji w sferę interesów państw, która normalnie jest chroniona, a mianowicie z ingerencją ograniczoną i ingerencją nieograniczoną, czyli wojną. Ograniczona ingerencja jest uważana za delikt międzynarodowy z wyjątkiem przypadków, gdy przybiera charakter represaliów, stosowanych jako reakcja na delikt międzynarodowy. H. Kelsen dochodzi do wniosku, że „... nic nie stoi na przeszkodzie, by nazwać represalia sankcjami prawa międzynarodowego, gdyż oznaczają one reakcję przeciwko pogwałceniu norm tego prawa...”¹³.

Czy rzeczywiście spełniają one rolę sankcji i czy zmuszają adresatów do poszanowania prawa międzynarodowego, możemy się przekonać, śledząc stosowanie represaliów w różnych okresach historycznych. Represalia należy zaliczyć do najstarszych instytucji prawa międzynarodowego. Zasada wzajemności odgrywała bowiem poważną rolę w początkowym okresie rozwoju wszystkich systemów prawnych. W starożytności i w średniowieczu represalia sprzyjały wykształceniu się określonych reguł postępowania państw w ich wzajemnych stosunkach. Przede wszystkim przyczyniły się do ugruntowania zasady równości państw, zasada ta miała duże znaczenie dla początkowego okresu rozwoju prawa międzynarodowego. Każde państwo było świadome, że działając na szkodę drugiego państwa, może się spotkać z podobnym postępowaniem ze strony pokrzywdzonego państwa i że jego roszczenia mogą być odrzucone z powołaniem się na argument „tu quoque”¹⁴. Podczas gdy państwa dochodziły często swych praw w drodze wojny, dla jednostek, które pokrzywdzono za granicą i którym obce państwo odmówiło sprawiedliwości, normalną drogą dochodzenia praw były represalia pod auspicjami własnego państwa. Grocjusz argumentował, że aresztowanie ludzi lub zajęcie własności poddanych władcy, który odmówił sprawiedliwości, jest oparte na prawie natury, lecz jednocześnie zasada ta była szeroko uznawana jako zwyczaj. Na poparcie tego twierdzenia powoływał się na relację Homera dotyczącą zastosowania tej zasady przez Nestora wobec mieszkańców Elidy¹⁵.

W stosunkach między miastami greckimi często znajdowały zastosowanie represalia w postaci inwazji na obce terytorium i zaboru mienia. Tego typu praktyka nazywana była *syłaj*, a immunitet przyznawany poszczególnym cudzoziemcom

¹³ H. Kelsen, *Principles of International Law*, New York 1952, s. 23 i 24.

¹⁴ „Tu quoque” (łac.) – „ty także” (nie jesteś w tym wypadku lepszy ode mnie) w R. Bierzanek, *Wojna a prawo...*, op. cit., s. 63.

¹⁵ H. Grotius, *O prawie wojny i pokoju*, Przekład R. Bierzanek, Warszawa 1957, ks. III, rozdz. II, s. 236-237.

nazywany był *azylem*¹⁶. Ateńczycy wydali ustawę, według której krewni obywatela ateńskiego, który został zabity za granicą, w przypadku gdy obce państwo odmówiło sprawiedliwości, byli uprawnieni do pochycenia trzech obywateli państwa winowajcy i przetrzymywania ich tak długo, jak długo nie nastąpi wydanie mordercy lub zapłata odpowiedniego odszkodowania¹⁷.

W średniowiecznej Europie represalia prywatne pod kontrolą władzy państwowej odgrywały poważną rolę we wzajemnych stosunkach między państwami. Monarchowie wydawali swoim poddanym, których pokrzywdzono za granicą, tzw. *listy represaliowe (lettres de marque)*, które upoważniały do zastosowania samopomocy w stosunku do obcego państwa, jego poddanych i ich mienia w celu otrzymania zadośćuczynienia za doznaną krzywdę¹⁸.

W opisywanych powyżej okresach historycznych uważano takie represalia za zgodne z międzynarodowym porządkiem prawnym, zgodne z prawem natury. Jednakże nie wiązało się to z nieograniczonością w ich stosowaniu, bowiem poddane były zarówno prawnym, jak i moralnym ograniczeniom. Taki stan rzeczy trwał aż do XIX wieku. Natomiast od początku XX wieku ocena funkcji spełnianej przez represalia staje się coraz bardziej krytyczna. Represalia, zwłaszcza przy użyciu sił zbrojnych, okazały się częściej pretekstem służącym wielkim mocarstwom do narzucenia swej woli słabszym państwom niż instrumentem wymuszającym przestrzeganie przepisów prawa międzynarodowego.

W pracach naukowców zajmujących się tym zagadnieniem pojawiają się stwierdzenia, że represalia stosowane są w sposób arbitralny, wykorzystuje się je w celu zamaskowania bezprawnych działań, nawiązują do dawnego prywatnego systemu wymiaru sprawiedliwości¹⁹.

Nawoływali oni do odrzucenia idei represaliów zarówno w czasie wojny, jak i pokoju, twierdzili, że wraz z rozwojem techniki wojennej skutki stosowania represaliów budzą sprzeciw z humanitarnego punktu widzenia. Jak trafnie stwierdził J. Makowski, „represalia są oparte na przestarzałej zasadzie odpowiedzialności zbiorowej, są sprzeczne z nowoczesnymi pojęciami prawnymi”²⁰. Pomimo wielu ujemnych skutków, jakie zazwyczaj były wynikiem stosowania represaliów, tradycyjna doktryna prawa międzynarodowego traktowała je jako zło konieczne na ówczesnym etapie rozwoju prawa międzynarodowego i jako „ultimatum remedium”, do którego zmuszone

¹⁶ R. Bierzanek, *Represalia wojenne jako środek...*, op. cit., s. 73.

¹⁷ H. Grotius, *O prawie wojny i pokoju*, op. cit., s. 232-233.

¹⁸ Ibidem, s. 235.

¹⁹ Patrz. L. Oppenheim, *International Law*, wyd. 7, London 1952, t. II, s. 562-563. E. Grob, *The relativity of War and Peace*, New Haven 1949, s. 249. Sprawozdania zawarte w: “Annuaire de L’Institut de Droit International” (L’IDI) 1934, s. 26 i 89.

²⁰ J. Makowski, *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Warszawa 1948, s. 44.

jest odwołać się państwo w przypadkach koniecznych²¹. Jakkolwiek w historycznym rozwoju prawa międzynarodowego represalia odegrały dużą rolę, gdyż stanowiły często skuteczną sankcję zapewniającą przestrzeganie prawa międzynarodowego i przyczyniły się do ustalenia wielu przepisów tego prawa, to jednak dziś stosowanie represaliów związane z użyciem siły zbrojnej łatwo może doprowadzić do sytuacji, w której nie przestrzega się nawet najbardziej podstawowych zasad prawa międzynarodowego. Dlatego od początku XX wieku podejmowane były wysiłki, by w drodze umów międzynarodowych ograniczyć prawo państw do stosowania represaliów.

Omówione powyżej represalia w większości przypadków dotyczyły konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym. Od represaliów pokojowych odróżniają się one przede wszystkim tym, że przy ich zastosowaniu używa się siły zbrojnej. Represalia pokojowe polegają natomiast najczęściej na konfiskowaniu własności państwa lub jego obywateli, czy też niewypełnieniu zobowiązań traktatowych w stosunku do tego państwa. Do represaliów pokojowych zalicza się również działania o charakterze ekonomicznym i politycznym jak: zerwanie stosunków handlowych, pocztowych, telegraficznych itp. Obecnie represalia pokojowe są w większości przypadków nielegalne. Nielegalność ta wynika z art. 2 pkt 4 Karty Narodów Zjednoczonych, nakazującego załatwianie sporów międzynarodowych środkami pokojowymi w sposób niezagrażający międzynarodowemu pokojowi i sprawiedliwości, zakazującego zarazem użycia siły i jej groźby – niedopuszczalne są wszelkie akty represaliów polegające na użyciu siły lub groźbie użycia siły²².

Represalia zbrojne natomiast do dzisiejszego dnia nie są całkowicie i jednoznacznie zakazane. Pomimo istnienia jednolitych zasad międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych, pomimo zakazów stosowania represaliów zawartych w rezolucjach ONZ, nie są one w pełni skuteczne na obecnym etapie rozwoju społeczeństw.

2. Podstawy prawne ograniczeń prawa stosowania represaliów w konfliktach zbrojnych.

Prawo zwyczajowe

Jak już wcześniej wspomniano, do początku XX wieku w zakresie stosowania represaliów obowiązywało tylko prawo zwyczajowe. Było ono mało precyzyjne, jednak nie pozostawiało walczącym nieograniczonej swobody w wyborze środków

²¹ *Ultimatum remedium* – tutaj: ostateczne rozwiązanie. Por. H. Brocher, *Les principes naturelles du droit de la guerre*, *Revue de droit international et de legislation compare*, 1873, s. 349.

²² J. Symonides, *Zasada powstrzymywania się przez państwo w stosunkach międzynarodowych od uciekania się do groźby lub stosowania siły*, [w:] „Zeszyty Naukowe UMK Toruń”, Zeszyt 37, s. 72-76.

szkodzenia przeciwnikowi. Zwyczajowe prawo stosowania represaliów poddane było następującym ograniczeniom:

- 1) represalia, podobnie jak wojny, są ostatecznym i raczej wyjątkowym środkiem, do którego można się odwołać wówczas, gdy inne środki wymuszania przestrzegania prawa międzynarodowego nie dają rezultatu;
- 2) konieczne jest zachowanie proporcjonalności pomiędzy represaliami a doznaną krzywdą, gdyż naruszenie zasady proporcjonalności byłoby niezgodne z poczuciem sprawiedliwości;
- 3) represalia powinny być zgodne z zasadami ludzkości.

Powyższe zasady znajdują szerokie wsparcie w opracowaniach dotyczących stosowania represaliów²³. Jeśli chodzi o zgodność z zasadami ludzkości – miały one obowiązywać w ogólności przy prowadzeniu działań wojennych, co znalazło swój wyraz w tzw. „klauzuli Martensa” zawartej w preambule do IV konwencji haskiej z 18 października 1907 r. Klauzula ta zawiera następujące stwierdzenie: „Wysokie Umawiające się Strony uważają za właściwe skonstatować, że w przypadkach nie objętych przepisami obowiązującymi, przez nie przyjętymi, ludność i wojujący pozostają pod opieką i władzą zasad prawa narodów, wpływających ze zwyczajów ustanowionych między cywilizowanymi narodami oraz z zasad ludzkości i wymagań sumienia publicznego”²⁴. Ograniczenia dotyczące stosowania represaliów znalazły swoje odbicie w instrukcjach wojskowych poszczególnych państw. Amerykańskie instrukcje z 1863 r. w ten sposób regulowały stosowanie represaliów: „prawo wojenne nie może obejść się bez odwetu, podobnie jak prawo narodów, którego działem jest prawo wojenne”. Niemniej jednak „narody cywilizowane uważają represalia jako bardzo ważną cechę wojny”. Bezwzględny nieprzyjaciel często nie zostawia przeciwnej stronie „innego środka dla zabezpieczenia się przed powrotem barbarzyńskiego gwałciciela prawa”. Dlatego „nie należy uciekać się do odwetu tylko jako środka służącego zemście, ale jedynie jako środka zapewniającego odwet...”, „...niesprawiedliwy i nierozważny odwet oddala walczących od łagodzących przepisów regularnej wojny i szybkimi krokami prowadzi do krwawej rzezi dzikusów”²⁵.

E. Vattel podkreśla, że można odwołać się do represaliów, gdy brakuje innych środków i tylko w przypadkach absolutnie usprawiedliwionych. Przy tym należy przestrzegać zasady proporcjonalności, jak również zasad ludzkości. Pozbawienie wolności ludzi w czasie pokoju może mieć miejsce tylko wyjątkowo, zabijanie jeńców wojennych w drodze represaliów stanowi przestępstwo, nie można bowiem karać zakładników²⁶. Mimo istnienia prawa zwyczajowego przy stosowaniu represaliów,

²³ Por. E. Vattel, op. cit., s. 36-42.

²⁴ IV konwencja haska dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej z 18 października 1907 r., Dz.U. z 1927 r., Nr 21, poz. 161.

²⁵ J.B. Moore, *A Digest of International Law*, t. I-VIII, Waszyngton 1906, art. 27 i 28.

²⁶ E. Vattel, op. cit. II par. 345-354.

było ono bardzo często nadużywane. Fakt ten spowodował, że państwa począwszy od XX wieku dążyły do opracowania międzynarodowych porozumień ograniczających stosowanie represaliów. Wielu prawników w ówczesnym czasie postulowało, by represalia odpowiadały określonym wymaganiom i by odwoływanie się do nich nie zależało od arbitralnej decyzji państwa. Postulaty te znalazły swoje odbicie między innymi w uchwałach Instytutu Prawa Międzynarodowego. Stwierdzano w nich, że represalia są zabronione w przypadkach, kiedy szkoda została naprawiona, w sytuacji kiedy represalia są koniecznością, nie powinny nigdy wykraczać poza zakres naruszenia prawa przez nieprzyjaciela i powinny być stosowane z upoważnienia naczelnego dowódcy²⁷. Uchwały Instytutu oraz konferencji pokojowych, które zbierały się w tych latach, stanowiły początki jednolitego prawa ograniczającego stosowanie represaliów w konfliktach zbrojnych.

Represalia w konwencjach genewskich z 1949 r. oraz protokołach dodatkowych z 1977 r.

Umowne prawo konfliktów zbrojnych zaczęło powstawać w drugiej połowie XIX wieku. Dawne prawo wojenne było prawem zwyczajowym. Istotnym zagadnieniem jest stosunek prawa zwyczajowego do umownego, gdyż umowy wiążące są tylko dla stron. Otóż prawo zwyczajowe, mimo istnienia umów międzynarodowych, pozostaje dalej w mocy i jeżeli jakieś państwa nie są związane konkretnym prawem umownym, pozostają w dalszym ciągu związane prawem zwyczajowym, które powszechnie obowiązuje.

W toku prac nad kodyfikacją prawa konfliktów zbrojnych podjęto dyskusję nad ustaleniem reguł dotyczących stosowania represaliów. Taka dyskusja na konferencjach haskich w 1899 i 1907 roku nie doprowadziła do uregulowania problemu represaliów w przyjętym *Regulaminie praw i zwyczajów wojennych*. Stwierdzono w nim tylko w art. 50, że „żadna zbiorowa kara pieniężna lub inna nie może być nałożona na ludność za postęпки jednostek, za które nie można jej czynić solidarnie odpowiedzialną”²⁸. Przepis ten w pewnym sensie ograniczał prawo do stosowania represaliów.

Dopiero w 1929 r., w trakcie prac nad rozwojem międzynarodowego prawa humanitarnego, wprowadzono po raz pierwszy traktatowe ograniczenia dotyczące stosowania represaliów wojennych. Przepis art. 13 konwencji genewskiej z 27 lipca 1929 r. o traktowaniu jeńców wojennych stanowił, że „zabronione są represalia skierowane przeciwko jeńcom wojennym”²⁹. Duży wpływ na sformułowanie tego przepisu wywarł fakt pozostawiania we władzy nieprzyjaciela, w trakcie I wojny światowej, dużej liczby jeńców wojennych przez długi okres.

²⁷ *Annuaire de l'IDI*, 1934, s. 710.

²⁸ Por. IV konwencja haska z 1907 r., op. cit.

²⁹ Konwencja genewska z dnia 27 lipca 1929 r. o traktowaniu jeńców wojennych, Dz.U. z 1932 r. Nr 102, poz. 866.

Ponieważ postanowienia *Regulaminu haskiego* dotyczące jeńców wojennych były niewystarczające, już w trakcie wojny przedstawiciele państw neutralnych starali się ograniczać samowolę państw wojujących wobec jeńców. A po II wojnie światowej na konferencji w Genewie problem ten został ponownie rozpatrzony i nowe regulacje wprowadzono do konwencji o ochronie jeńców.

Konwencje genewskie o ochronie ofiar wojny z 12 sierpnia 1949 r. oraz protokoły dodatkowe do tych konwencji z 8 czerwca 1977 r. tworzą system międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych³⁰. Prawo to obejmuje zespół norm, których wspólnym znamieniem jest określenie prawa człowieka jako jednostki oraz jako członka społeczności ludzkiej, jak również ochrona – we wszystkich okolicznościach – jednostki i tej społeczności przed zjawiskami godzącymi w ich podstawowe prawa.

Cechą charakterystyczną konwencji genewskich z 1949 r. jest ich uniwersalizm. Prawie powszechnie obowiązują pod względem formalnym, bowiem ich stronami jest obecnie ponad 190 państw świata. Uniwersalizm ten polega także na tym, że skodyfikowane w nich są podstawowe zasady ochrony ofiar wojny – mające charakter całkowicie powszechny – stanowią rozwinięcie i sprecyzowanie ustalonej zwyczajowo praktyki i uznanych zasad humanitarnego postępowania w czasie wojny. Ich postanowienia stosuje się we wszystkich przypadkach wojny wypowiedzianej, a także w przypadku każdego innego konfliktu zbrojnego między dwiema lub więcej stronami umawiającymi się, choćby jedna z nich nie uznawała, że istnieje stan wojny. Jeżeli jedna ze stron biorących udział w konflikcie nie jest stroną konwencji, państwa będące stronami konwencji pozostają nimi związane zarówno we wzajemnych stosunkach, jak i w stosunku do tego państwa, jeżeli oświadczy ono, że konwencje przyjmuje i będzie stosować ich przepisy. Konwencje te stosuje się również w ograniczonym zakresie w konfliktach niemających charakteru międzynarodowego (art. 3) – tzw. wojny domowe. W każdej z czterech konwencji genewskich znajduje się przepis zabraniający stosowania represaliów przeciwko osobom i dobrom chronionym mocą danej konwencji.

W I konwencji o polepszeniu losu rannych i chorych w wojnie lądowej, w art. 46, istnieje zakaz stosowania represaliów wobec osób rannych, chorych, personelu, budynków lub materiałów, które znajdują się pod ochroną tej konwencji. Celem tego sformułowania jest zapewnienie ochrony i opieki wszystkim rannym, chorym żołnierzom bez względu na ich przynależność państwową. Jest to zadanie niezmiernie trudne przede wszystkim dlatego, że postanowienia konwencji są stosowane w czasie działań bojowych na terenie objętym tymi działaniami, a więc w warunkach, w których rannym i chorym zagrażają wielorakie niebezpieczeństwa. Ranni i chorzy, którzy nie podejmują walki, mają być szanowani, traktowani humanitarnie

³⁰ Konwencje genewskie z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie ofiar wojny, Dz.U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171 oraz Protokoły dodatkowe z dnia 8 czerwca 1977 r. do konwencji genewskich, Dz.U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175.

i otoczeni opieką (art. 12). Szczególna ochrona I konwencji przed środkami odwetowymi dotyczy personelu sanitarnego. Osoby tego personelu mają być we wszelkich okolicznościach szanowane i chronione, nie mogą być atakowane i powinny mieć możliwość spełniania swoich funkcji (art. 24 i 25).

W II konwencji o ochronie rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu, przepis zabraniający stosowania represaliów zawarty jest również w art. 46 i brzmi identycznie jak przepis 46 I konwencji. Postanowienia tej konwencji ułożone zostały z myślą o ochronie rannych, chorych i rozbitków będących żołnierzami marynarki wojennej lub innych rodzajów sił zbrojnych stron walczących w specyficznych warunkach działań wojennych na morzu. Żadna osoba podlegająca ochronie nie może być karana za czyn, którego nie popełniła osobiście. Kary zbiorowe, jak również wszystkie środki zastraszania lub terroryzowania, są zabronione (art. 16). Ochrona należna statkom szpitalnym polega na zakazie ich atakowania i zajmowania. Z takiej samej ochrony przed represaliami korzystają statki szpitalne używane przez Stowarzyszenia Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężycy oraz inne stowarzyszenia niosące pomoc medyczną.

W III konwencji genewskiej o traktowaniu jeńców wojennych, która jest rozwinięciem konwencji z 1929 r., zakaz stosowania represaliów zawarty został w art. 13. Zgodnie z tym przepisem: „jeńcy wojenni powinny być zawsze traktowani w sposób humanitarny. Wszelkie bezprawne działanie lub zaniechanie ze strony mocarstwa zatrzymującego, powodujące śmierć, lub poważne zagrożenie zdrowia, jeńca wojennego znajdującego się w jego władzy jest zakazane i uważane będzie za ciężkie naruszenie niniejszej Konwencji. Jeńcy wojenni winni być również stale chronieni, zwłaszcza przed każdym atakiem gwałtu lub zastraszania, przed zniewagami i ciekawością publiczną. Środki odwetowe wobec nich są zabronione”. Jeńcem wojennym jest członek sił zbrojnych państwa wojującego, który znalazł się we władzy nieprzyjaciela. Jeńcy pozostają pod ochroną konwencji od chwili dostania się do niewoli do chwili uwolnienia i całkowitej repatriacji. Nie wolno jeńców umieszczać w pobliżu działań wojennych. Należy im zapewnić odpowiednie pomieszczenia, wyżywienie i ubranie. Powinni mieć zapewnioną stałą opiekę medyczną. Za zgodne z prawem traktowanie jeńców odpowiada zarówno jednostka wykonująca nad nim władzę, jak i państwo zatrzymujące.

W IV konwencji genewskiej o ochronie osób cywilnych podczas wojny zakaz represaliów został sformułowany w art. 33. Zgodnie z jego postanowieniami: „żadna osoba podlegająca ochronie nie może być karana za czyn, którego nie popełniła osobiście. Kary zbiorowe, jak również wszystkie środki zastraszania lub terroryzowania są zabronione. Rabunek jest zabroniony. Środki odwetowe w stosunku do osób i ich mienia są zabronione.” Konwencja ta jest pierwszą i dotychczas jedyną umową międzynarodową poświęconą całkowicie ochronie ludności cywilnej. Wywodzi się ona z ogólnych zasad międzynarodowego prawa humanitarnego, według których ludność

cywilna musi być szanowana i chroniona. Głównym jej celem jest ochrona ludności cywilnej przed niehumanitarnym traktowaniem. Tylko fragmentarycznie zajmuje się ochroną ludności cywilnej przed bezpośrednimi skutkami działań wojennych. Osobą cywilną podlegającą ochronie jest osoba, która nie należy do sił zbrojnych i nie bierze udziału w innym charakterze w działaniach zbrojnych (art. 3). Ogólnej ochronie przed represaliami podlega cała ludność cywilna państw walczących na zasadzie równości, bez względu na rasę, narodowość lub religię (art. 13).

Pośród sposobów ochrony ludności stron walczących IV konwencja genewska wymienia: strefy bezpieczeństwa, strefy zneutralizowane, ewakuację stref obłożonych lub otoczonych, ochronę szpitali cywilnych i wolność przewozu pomocy dla ludności (art. 14). Nie można ludności cywilnej używać jako osłony obiektów lub obszarów przed działaniami wojennymi ani stosować wobec nich innych poczynań o charakterze represaliów.

Istniejący po uchwaleniu czterech konwencji genewskich system prawa humanitarnego wymagał uzupełnienia o dalsze, nowe postanowienia. Na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 1970 r. prace nad opracowaniem tych zagadnień powierzono Międzynarodowemu Komitetowi Czerwonego Krzyża (MKCK). W latach 1974-77 w Genewie odbyła się konferencja dyplomatyczna, która zakończyła się 8 czerwca 1977 r. uchwaleniem dwóch protokołów dodatkowych do konwencji genewskich z 1949 r. Zagadnienie represaliów w czasie tej konferencji należało do najbardziej kontrowersyjnych. W projekcie Protokołu I dotyczącego ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, przygotowanym przez MKCK, zawarto w art. 74 par. 1 przepis ustalający, że akty represaliów skierowane przeciwko osobom i obiektom znajdującym się pod ochroną konwencji genewskich i protokołu dodatkowego są zabronione³¹. MKCK postanowił jednak nie zamieszczać w drugim projekcie protokołu tego przepisu ze względu na duże różnice zdań pomiędzy uczestnikami konferencji³².

W konsekwencji zakaz represaliów włączono do pięciu artykułów projektu Protokołu I i do trzech artykułów projektu Protokołu II dotyczącego konfliktów zbrojnych niemających charakteru międzynarodowego. Ostatecznie konferencja dyplomatyczna nie zgodziła się na włączenie jakiegokolwiek formuły w tym względzie do Protokołu II, w związku z tym zatwierdzonych zostało tylko pięć przepisów zabraniających stosowania represaliów w konfliktach zbrojnych w Protokole dodatkowym I.

Pierwszy z nich to przepis art. 20 stanowiący, że zabronione są represalia przeciwko osobom i dobrom chronionym (osoby ranne, chore, rozbitkowie, stałe medyczne

³¹ Pierwszy projekt I Protokołu dodatkowego, [w:] "Actes de la Conference Diplomatique sur la reafirmation et de Developement du Droit Internationale Humanitaire Applicable dans les Conflicts Armes", Vol. I, Berne 1978, s. 76.

³² R. Bierzanek, *Represalia w świetle prac nad rozwojem humanitarnego prawa konfliktów zbrojnych*, [w:] „Sprawy Międzynarodowe” 1978 r., nr 4, s. 136.

formacje i środki transportu inne niż statki szpitalne, cywilny personel medyczny i duchowny). Zakazy zawarte w tym artykule są zwięzłe i jasne. Nic nigdy nie może usprawiedliwiać represaliów przeciwko osobom i dobrom chronionym przez ten przepis. W trakcie konferencji zgłoszono propozycję dokonania zmiany terminu „represalia” na nazwę „kroki mające charakter represaliów”. Propozycja ta była wyrazem idei rozszerzenia znaczenia wyrazu „represalia” na inny termin, który byłby również adekwatny do określenia działań przeciwko osobom i dobrom chronionym przez II Protokół dodatkowy. Jednak zrezygnowano z tego terminu ze względu na powszechną znajomość terminu „represalia”³³. W trzech następnych artykułach sformułowany został zakaz czynienia przedmiotem represaliów pewnych kategorii obiektów. W art. 53 zakazano represaliów przeciwko budowłom historycznym, dziełom sztuki lub miejscom kultu religijnego, które stanowią dziedzictwo kulturalne lub duchowe narodów.

W art. 54 zakazano stosowania represaliów przeciwko dobrom niezbędnym do przetrwania ludności cywilnej, takim jak: środki żywnościowe, strefy rolnicze, które je wytwarzają, zbiory, bydło, urządzenia i zbiorniki z wodą do picia, urządzenia nawadniające. Dokładne wymienienie środków służących ludności do przetrwania jest następstwem dalszego postępu humanitaryzmu w prawie międzynarodowym. W obliczu rozwoju broni jądrowej, chemicznej i bakteriologicznej wymienione powyżej dobra w bardzo krótkim czasie mogły ulec zniszczeniu.

W art. 56 zakazano stosowania represaliów przeciwko budowłom i urządzeniom zawierającym niebezpieczne siły, a zwłaszcza zaporom, groblom i elektrowniom jądrowym, jeżeli represalia mogą spowodować wyzwolenie tych sił i w następstwie wywołać poważne straty wśród ludności cywilnej. Termin „niebezpieczne siły” jest tutaj nowym zjawiskiem również związanym z postępowaniem cywilizacyjnym. Uwzględnienie go w Protokole było konieczne ze względu na straty, jakie te siły mogły wyrządzić ludzkości. Wreszcie zakaz zawarty w art. 51 par. 6 I Protokołu obejmuje jeden rodzaj działań wojennych przeciwko ludności cywilnej, zabroniono mianowicie ataków skierowanych tytułem represaliów przeciwko ludności cywilnej lub osobom cywilnym, a także ataków bez rozróżniania celów. Natomiast posługiwanie się ruchem lub obecnością ludności cywilnej jako ochroną pewnych operacji wojskowych lub określonych celów wojskowych przed atakami czy dokonywanie aktów gwałtu lub posługiwanie się groźbami, których głównym celem jest sianie terroru wśród ludności cywilnej, nie zostały objęte zakazem represaliów, bowiem nie są one atakami. Zgodnie z obowiązującym prawem zwyczajowym ograniczającym prawo do represaliów działania te nie powinny być przedmiotem represaliów. Przebieg konferencji dyplomatycznej świadczył jednak, że wiele państw nie zamierza

³³ Y. Sandoz, *Commentaire des Protocoles Additionnelles du 8 juin 1977 aux Conventions de Geneve du 12 aout 1949*, Comité International de La Croix-Rouge, Geneve 1986, s. 669-673.

wyrzec się stosowania represaliów wobec ludności cywilnej. Dlatego, mimo usilnych starań grupy państw, mających na celu zabronienie możliwości zastrzegania niektórych przepisów, w tym represaliów przeciwko ludności cywilnej, rannym, chorym i rozbitkom, propozycja ta nie została uwzględniona. W związku z tym państwa ratyfikujące I Protokół mają możliwość zgłaszania zastrzeżeń do wszystkich jego artykułów zgodnie z art. 19 konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów, w myśl którego „w przypadkach nieuregulowanych państwo może zgłaszać zastrzeżenia, które nie są sprzeczne z przedmiotem i celem umowy”³⁴.

Konflikt zbrojny o charakterze niemiędzynarodowym cechuje się tym, że walka trwa pomiędzy ludnością zamieszkującą teren tego samego państwa. Może być on regulowany art. 3 wspólnym do konwencji genewskich z 1949 r. albo II Protokołem dodatkowym z 1977 r.³⁵

Osoby, które nie biorą bezpośredniego udziału w działaniach zbrojnych, nieważne czy są to członkowie wojsk, którzy złożyli broń, ludność cywilna, czy osoby niezdolne do walki poprzez jakieś uszkodzenia ciała, wszyscy bez względu na wiek, kolor skóry, płeć powinni być traktowani humanitarnie i z pełnym szacunkiem. Przepisy tego artykułu zakazują prowadzenia na te osoby zamachów na życie, okaleczenia ciała, torturowania, brania zakładników oraz skazywania i wykonywania egzekucji bez wcześniejszego wyroku sądu. Wszyscy ranni i chorzy powinni być leczeni. Przepis ten nakłada obowiązki na państwa i na inne organizacje niebędące państwami (siły rozłamowe, powstańcy, separatyści itp.).

Przepisy art. 2 i art. 3 II Protokołu dodatkowego do konwencji genewskich zakazują atakowania ludności bez względu na wiek, rasę, kolor skóry czy płeć. W przepisach tych nie zakazuje się wprost stosowania represaliów, ale zakazane są działania, które mogą być traktowane jako represalia, np. zamachy na ludzi, okaleczenia. Regulacje II Protokołu dodatkowego w sposób ogólny zakazują stosowania represaliów, ponieważ chronią wszystkie osoby i zakazują popełniania takich czynów, które mogłyby doprowadzić do stosowania represaliów.

Według opracowania J.M. Henckaerts i L. Doswalda-Becka pt. *Customary International Humanitarian Law* represalia w stosunku do osób biorących udział w konflikcie zbrojnym o charakterze niemiędzynarodowym nie mogą być stosowane. Przepis art. 3 konwencji genewskich z 1949 r. zakazuje przemocy wobec ludzi, brania zakładników oraz poniżającego traktowania „w każdym miejscu i w każdym czasie”. Każdy odwet, który pociąga za sobą choć jeden z tych aktów, jest bezwzględnie zakazany, ale także zakazany jest odwet, jeżeli jest niezgodny z humanitarnym zachowaniem wobec ludności. Podobnie jest to uregulowane w art. 4 II Protokołu dodatkowego. Ustalono tam zakaz stosowania odwetu wobec osób, które nie brały

³⁴ Konwencja wiedeńska z dnia 23 maja 1969 r. o prawie traktatów, Dz.U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439.

³⁵ Dz.U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175.

udziału w działaniach wojennych. Praktycznym przykładem takiego zakazu może być rezolucja ONZ przyjęta podczas konfliktu w Izraelu. Została ona uchwalona w celu podzielenia terenu Palestyny na dwa państwa: żydowskie i arabskie. Organizacja Narodów Zjednoczonych i Komisja Praw Człowieka zawsze potępiały stosowanie represaliów przeciwko ludności cywilnej. W uchwale z 1970 r. Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych potwierdziło zasadę, że „ludność cywilna nie powinna nigdy być obiektem stosowania represaliów”. Międzynarodowy Trybunał Karny w sprawie Martić z 1996 roku przyjął zakaz stosowania represaliów wobec ludności cywilnej w konfliktach zbrojnych międzynarodowych na podstawie art. 4 II Protokołu dodatkowego, ponieważ represalia są niezgodne z humanitarnym traktowaniem, uznał także, że zakaz stosowania represaliów jest mocniejszy poprzez wprowadzenie do II Protokołu dodatkowego przepisu art. 4 (2) (b). Normy prawa zwyczajowego, które opisują represalia i inne formy odwetu między państwami lub grupami niebędącymi państwami, pochodzą z wieków XIX i XX, jednak nie odnoszą się one do sposobów prowadzenia konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym. W tych konfliktach normy prawa odwetowego nie obowiązywały. W trakcie konferencji dyplomatycznej wysunięto propozycję, która miała wprowadzić zakazy stosowania represaliów, jednak została ona odrzucona. Tylko cztery państwa, Kamerun, Finlandia, Niemcy i Jugosławia, potwierdziły, że koncepcja stosowania represaliów była możliwa w międzynarodowym prawie konfliktów zbrojnych. Jedynie Kamerun był zdania, że represalia powinny być ograniczone. Finlandia utrzymywała, że mogłaby zaakceptować tę ideę, ale stwierdziła, że traktowanie ludzi w humanitarny sposób jest najważniejsze. Według Jugosławii represalia przeciwko ludności i obiektom chronionym powinny być bezwzględnie zakazane. Ponadto nie powinny nigdy być używane przeciwko niekombatantom, kobietom i dzieciom. W celu uniknięcia wprowadzenia represaliów Kanada, Włochy, Pakistan i Filipiny przedstawiły różne kontrpropozycje rozwiązań. Brytyjska delegacja na konferencji dyplomatycznej przedstawiła pogląd, że na podstawie gwarancji z art. 4 II Protokołu dodatkowego „represalia nie mogą być stosowane, ponieważ zgodnie z treścią tego artykułu, osoba, która nie brała bezpośredniego udziału w działaniach wojennych, musiała być traktowana humanitarnie i z pełnym szacunkiem”³⁶.

3. Represalia w konwencji haskiej z 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego

Ochrona dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych do zakończenia II wojny światowej traktowana była w sposób marginalny. Małe wzmianki dotyczące ochrony tych dóbr zawarto w *Regulaminie wojny lądowej* będącym załącznikiem do IV

³⁶ J.M. Henckaerts, op. cit., s. 3488-3506.

konwencji haskiej z 1907 r.³⁷ W art. 27 *Regulaminu* ustalono, że należy zastosować wszelkie niezbędne środki, aby w miarę możliwości oszczędzone zostały świątynie, gmachy służące celom nauki, sztuki i dobroczynności oraz pomniki historyczne. Większe znaczenie miał wówczas tzw. Pakt Roericha, zaaprobowany przez Międzynarodowy Urząd Muzeów, podpisany w Waszyngtonie 15 kwietnia 1935 r. przez 21 państw amerykańskich³⁸. Obowiązywał on jednak tylko w relacjach pomiędzy tymi państwami.

Bardzo ogólne regulacje tego Paktu zostały szeroko rozwinięte i uzupełnione w podpisanej 14 maja 1954 r. w Hadze konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego³⁹. We wstępie do tej konwencji umawiające się strony postanawiają, że zabytki historyczne, muzea, instytucje naukowe, artystyczne, wychowawcze i kulturalne powinny być uważane za neutralne i jako takie szanowane i chronione przez strony wojujące⁴⁰. Ochrona dóbr kulturalnych w rozumieniu tej konwencji obejmuje opiekę nad nimi oraz ich poszanowanie poprzez powstrzymanie się od użycia tych dóbr i ich bezpośredniego otoczenia oraz środków przeznaczonych dla ich ochrony do celów, które mogłyby wystawić te dobra, w razie konfliktu zbrojnego, na zniszczenie lub uszkodzenie oraz przez powstrzymanie się wobec nich od wszelkich aktów nieprzyjacielskich.

W konwencji tej również bardzo wyraźnie zakazano stosowania represaliów wobec dóbr kultury. Zgodnie z postanowieniami art. 4 par. 1 strony mają się powstrzymać od wszelkich środków odwetu wymierzonych przeciwko dobrom kulturalnym. Poważnym osłabieniem tej ochrony jest jednak klauzula tzw. „konieczności wojskowej” (art. 14) pozwalająca w razie jej zaistnienia uchylić postanowienia ochronne w stosunku do dobra o ochronie specjalnej. Jednakże możliwość ta podlega aż pięciu ograniczeniom. Musi chodzić o przypadek wyjątkowy, konieczność musi być nieunikniona, cofnięcie przywileju musi być tymczasowe, zdecydować o nim może oficer w stopniu co najmniej generała dywizji oraz stronę przeciwną należy w miarę możliwości o tym zamiarze uprzedzić.

Praktycznie najważniejszy wydaje się wymóg rozkazu dowódcy wojskowego ze szczebla generała dywizji, który tą drogą bierze osobistą odpowiedzialność za ewentualne zniszczenia. Inne warunki mają raczej charakter wskazówek interpretacyjnych, które mogą odegrać rolę przy ocenie stopnia odpowiedzialności tego dowódcy.

Zakończenie

³⁷ IV konwencja haska dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej z 18 października 1907 r., Dz.U. z 1927 r. Nr 21, poz. 161.

³⁸ S. Nahlik, *Grabież dzieł sztuki*, Wrocław–Kraków 1958, s. 268.

³⁹ Dz.U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212.

⁴⁰ Ibidem.

Jak to stwierdzono w wielu opracowaniach, represalia są środkiem odwetowym, który ma spowodować wymuszenie przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego. Na mocy międzynarodowego prawa zwyczajowego represalia wobec osób i obiektów chronionych są bezwzględnie zakazane. Podczas wielu wojen międzynarodowych represalia były środkiem wymuszenia poszanowania międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych.

Poza zakazami zawartymi w konwencjach genewskich z 1949 r. i protokołach dodatkowych z 1977 r. oraz konwencji haskiej z 1954 r. co do stosowania represaliów, zakazy stosowania tych środków zawarto również w innych dokumentach. Przykładem może być rezolucja w sprawie podstawowych zasad ochrony ludności cywilnej w konflikcie zbrojnym wydana przez Radę Bezpieczeństwa ONZ w 1970 roku. Stwierdzono w niej, że ludność cywilna niebiorąca udziału w działaniach wojennych prowadzonych na terenie danego kraju nie może być obiektem represaliów.

Państwa stosują represalia, ponieważ są one skutecznym środkiem odwetowym. Niektóre z państw twierdzą, że represalia podczas międzynarodowych konfliktów zbrojnych mogą być stosowane tylko przeciwko przeciwnikom i obiektom militarnym. Celem represaliów podczas prowadzenia konfliktów zbrojnych jest odpowiedź na wcześniejsze naruszenie międzynarodowego prawa humanitarnego w celu zmuszenia przeciwnika do przestrzegania prawa⁴¹.

W licznych konfliktach zbrojnych występujących po II wojnie światowej odnotowano wiele przypadków stosowania represaliów. Represalia na masową skalę stosowano w konfliktach pomiędzy republikami tworzącymi byłą Jugosławię, w konfliktach plemiennych na terytoriach państw afrykańskich oraz w kolejnych konfliktach izraelsko-palestyńskich.

Represalia wojenne są obecnie środkiem wymuszania przestrzegania prawa międzynarodowego znacznie mniej skutecznym niż kiedykolwiek w historii. W wyniku szybkiego rozwoju techniki wojskowej, a w szczególności wynależenia i udoskonalenia broni masowego rażenia, stosowanie represaliów powoduje eskalację w postaci użycia coraz bardziej okrutnych broni i metod walki. Ponadto w wojnie współczesnej represalia, nawet wówczas gdy są skierowane przeciwko siłom zbrojnym częściej niż w poprzednich okresach, pociągają za sobą ofiary w ludności cywilnej. W odróżnieniu od tzw. „klasycznych wojen” ubiegłych stuleci współczesne międzynarodowe konflikty zbrojne mają w większości przypadków charakter asymetryczny, w tym znaczeniu, że jedna ze stron wojujących dysponuje nowoczesnymi rodzajami broni, podczas gdy druga strona zmuszona jest prowadzić wojnę partyzancką. W tego rodzaju konfliktach stosowanie represaliów, polegających na takim samym naruszeniu przepisów prawa międzynarodowego, jakiego dopuściło się państwo, przeciwko

⁴¹ J.M. Henckaers, L. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, United Kingdom 2005, s. 3302.

któremu stosuje się represalia (*reprisals in kind*), może mieć miejsce w ograniczonym zakresie. Podejmowanie tytułem represaliów innych aktów bezprawnych przedstawia znaczne trudności i łatwo może stanowić pretekst do kontrrepresaliów.

Przestarzała koncepcja represaliów jako środka wymuszającego przestrzeganie prawa międzynarodowego pozostaje w wyraźnej sprzeczności z zasadami współczesnego prawa międzynarodowego, gdyż koncepcja ta zakłada, jakoby państwa miały określone prawa i obowiązki tylko w stosunku do siebie, a nie miały żadnych obowiązków w stosunku do społeczności międzynarodowej. Obecnie istnieje dziesięć przepisów zawartych w umowach międzynarodowych zabraniających stosowania represaliów w konfliktach zbrojnych: cztery w konwencjach genewskich z 1949 r., pięć w protokołach dodatkowych z 1977 r. do tych konwencji oraz jeden w konwencji haskiej z 1954 r. Sformułowanie tych zakazów nie jest jednak jednolite, a poza tym nie obejmuje wszystkich rodzajów represaliów. Poza tym, państwa mogą zgłaszać zastrzeżenia do wszystkich artykułów I Protokołu dodatkowego z 1977 r.

Wreszcie okoliczność, że II Protokół dodatkowy z 1977 r. dotyczący konfliktów zbrojnych niemających charakteru międzynarodowego nie zawiera żadnego zakazu stosowania środków odwetowych, redukuje w dużym stopniu praktyczne znaczenie reformy prawa humanitarnego z 1977 r., bowiem obecnie konflikty zbrojne wewnętrzne stanowią nie mniejsze zagrożenie dla praw człowieka niż konflikty międzynarodowe. Przykładem mogą być trwające obecnie konflikty wewnętrzne w Syrii i na Ukrainie.

Tak więc mimo wielu ograniczeń w stosowaniu represaliów we współczesnych konfliktach zbrojnych, państwa uczestniczące w konferencjach dotyczących prawa międzynarodowego humanitarnego zostawiły sobie furtkę do dalszego stosowania represaliów. W dzisiejszych czasach podstawowym warunkiem ograniczenia ogromu nieszczęść, jakie nieuchronnie przynoszą represalia w konfliktach zbrojnych, jest ich całkowite wyeliminowanie. I właśnie w tym kierunku powinno pójść współczesne międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych.

LITERATURA:

1. *IV Konwencja Haska dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej* z 18 października 1907 r. Dz.U. z 1927 r. Nr 21, poz. 161.
2. R. BIERZANEK, *Represalia wojenne jako środek zapewniający przestrzeganie prawa międzynarodowego*, [w:] „Polska i Świat”, Poznań 1978.
3. R. BIERZANEK, *Represalia w świetle prac nad rozwojem humanitarnego prawa konfliktów zbrojnych*, [w:] „Sprawy Międzynarodowe” 1978 r., nr 4.
4. R. BIERZANEK, *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982.
5. R. GÓRALCZYK, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1981.
6. H. GROTIUS, *O prawie wojny i pokoju*, przekład R. Bierzanek, Warszawa 1957.
7. G.H. HACKWORTH, *Digest of International Law*, New York 1952.

8. J.M. HENCKAERS, L. DOSWALD-BECK, *Customary International Humanitarian Law*, United Kingdom 2005.
9. *Karta Narodów Zjednoczonych* z 26 czerwca 1945 r. Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90.
10. *Konwencja Genewska z dnia 27 lipca 1929 r. o traktowaniu jeńców wojennych*, Dz.U. z 1932 r. Nr 102, poz. 866.
11. *Konwencja Haska o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego* z dnia 14 maja 1954 r. Dz.U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212.
12. *Konwencje genewskie z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie ofiar wojny*, Dz.U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171.
13. *Konwencja Wiedeńska o prawie traktatów* z dnia 23 maja 1969 r. Dz.U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439.
14. M. KRÓL, *Represalia i wyższa konieczność w prawie międzynarodowym*, Wilno 1930.
15. J.B. MOORE, *A Digest of International Law*, t. I-VIII, Waszyngton 1906.
16. S. NAHLIK, *Grabież dzieł sztuki*, Wrocław-Kraków 1958.
17. *Protokoły dodatkowe z dnia 8 czerwca 1977 r. do Konwencji Genewskich*, Dz.U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175.
18. Y. SANDOZ, *Commentaire des Protocoles Additionnelles du 8 juin 1977 aux Conventions de Geneve du 12 aout 1949*, Comité International de La Croix-Rouge, Geneve 1986.
19. J. SYMONIDES, *Zasada powstrzymywania się przez państwo w stosunkach międzynarodowych od uciekania się do groźby lub stosowania siły*, [w:] „Zeszyty Naukowe UMK Toruń”, Zeszyt 37.
20. E. VATTEL, *Le droit des gens: ou Principes de la loi naturelle, appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains*, Issue 4, Volume 3, Geneve, 1760.

ON LIMITS OF THE REPRISAL LAW IN ARMED CONFLICTS

Abstract: “The reprisals” imply the revenge means used by one country against the unlawful, unjust or painful actions of another country, that has a similar weight and is as well unlawful but justified by a specific fore actions of the antagonist state. When using the reprisals the specific rules have to be considered: of proportional action – its means and meaning must by similar to the one used by the antagonist, and of humanitarian rule – the reprisals should be aimed at objective means of a country but not at the people. The aim of the reprisals is to influence an action of a given state – the object of actions – to remove its unlawful deeds or stand before a judgement of international community and returning to the status quo prior to its actions. Although the use of reprisals are legal in the international law, their usage is heavily regulated by the international agreements. The author makes a general analysis of subject discussed.

Keywords: reprisals, international security, state security, international law.